

Štovanje svete Apolonije u tradiciji franjevačkog reda Provincije sv. Ćirila i Metoda

Dora Najžar-Flegar¹
Silvana Jukić¹
Emin Neziri²
Irina Filipović-Zore³
Ivana Miletić¹

¹Zavod za dentalnu patologiju
Stomatološki fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
²Privatna stomatološka
ordinacija
³Zavod za oralnu kirurgiju
Stomatološki fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Sažetak

Svrha rada bila je istražiti gdje je i kako u Franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda na području Hrvatske zastupljena ikonografija i štovanje sv. Apolonije, zaštitnice stomatološke struke.

Istraživanje je obuhvatilo trideset samostana i župa s pomoću upitnika, elektronske komunikacije i izložbe "Mir i dobro" u Zagrebu, a građa je obrađena tablično i fotodokumentacijom. Devet oltarnih kipova i jedna oltarna slika sv. Apolonije nalazi se u devet (30%) istraživanjem obuhvaćenih franjevačkih crkava, i to većinom u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, što je posljedica društvenopolitičkog i organizacijskog utjecaja Srednje Europe na naše krajeve.

Lik svete Apolonije ikonografijom je usklađen s osebujnom ikonografijom rimokatoličke crkve uz elemente lokalnog utjecaja na oblikovanje skulpture. Skulpture su načinjene u drvu, polikromirane su i pozlaćene, visine 100 do 184 cm, a jedna slika je ulje na platnu 254x142 cm. Svi likovi svete Apolonije smješteni su na oltarima, što pokazuje da je ta svetica vrlo cijenjena i njezino je štovanje trajno ukorijenjeno u duhovnu tradiciju franjevačkog reda.

Ključne riječi: sv. Apolonija, franjevački red, Hrvatska.

Acta Stomat Croat
2000; 355-360

IZVORNI ZNANSTVENI
RAD
Primljeno: 20. listopada 2000.

Adresa za dopisivanje:

Mr. sc. Silvana Jukić
Zavod za dentalnu patologiju
Stomatološki fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Gundulićeva 5, 10000 Zagreb

Uvod

Franjevci su u naše krajeve došli nakon cistercita. Ali, slijedeći promišljanja sv. Franje Asiškoga (1181/2.-1226.), ne dobivaju posjede nego se uzdržavaju od milostinje. Oni su propovjednici, neprekidno su u pokretu i duboko poniru u sve pore života sredine u kojoj djeluju (1,2).

Franjevački red u našoj je duhovnoj tradiciji od uvijek dijelio sudbinu svojega naroda i u općoj i pojedinačnoj vjetrometini ljudskih sudbina bio puku veoma blizak. Kardinal Franjo Kuharić navodi da možda nema naroda koji je tako duboko prigrlio štovanje svetoga Franje i njegove sljedbenike kao hrvatski narod (3), a nadbiskup Josip Bozanić pridomeće tomu da je franjevački red ukorijenjen u

gotovo osam stoljeća franjevačke nazočnosti u sjevernoj Hrvatskoj i u susjednim krajevima gdje žive Hrvati. U kontinentalnoj Hrvatskoj Provincija sv. Ćirila i Metoda obuhvaća područje od Save do Drave i od sjevernoga Jadrana do Dunava, ali uključuje i samostane u istočnome Srijemu, Bačkoj i u Bosni i Hercegovini (Slika 1). Današnji samostani Franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda sve do godine 1990. pripadali su trima franjevačkim provincijama: Hrvatsko-kranjskoj Svetoga križa, Svetoga Ladislava i Svetoga Ivana Kapistrana, što se odrazilo na smjerove baroknog kiparstva i na izbor kiparskih umjetnika (5). Kako je hrvatska društvenopolitički i organizacijski bila vezana uz Srednju Europu, i izbor je svetaca zastupljenih u njihovim svetišlima

gotovo istovjetan onom u drugim dijelovima Srednje Europe (6). To se odnosi i na štovanje lika svete Apolonije, zagovornice i zaštitnice ljudi koji su patili od zubobolje a danas stomatologa i stomatološke struke (7,8).

Zadaća i postupak

Zadaća je ovog istraživanja bila provjeriti gdje je i na koji je način u Franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda na području Hrvatske zastupljena ikonografija i štovanje svete Apolonije. Prema adresaru Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, koji je priredio fra Žarko Broz (9), istra-

Slika 1. Zemljopisni prikaz Provincije sv. Ćirila i Metoda s crveno označenim mjestima gdje postoji lik sv. Apolonije

Figure 1. Geographic illustration of the province of St. Cyril and Methodius, where red marks the places where the figure of St. Apollonia can be found

živanje je obuhvatilo trideset samostana i župa u Hrvatskoj, a samostani izvan Hrvatske (Bač, Novi Sad, Subotica, Zemun) nažalost nisu obuhvaćeni ovim istraživanjem.

Podatci su prikupljeni s pomoću upitnika elektroničkom komunikacijom i građe izložene na izložbi "Mir i dobro" (Klovićevi dvori, Zagreb) od 12. siječnja do 23. travnja 2000. godine.

Rezultati istraživanja

Od trideset svetišta (crkve, samostani) Franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda na 9 (30%) mjesta postoji kip svete Apolonije, a u Kloštar Ivaniću je uz kip pronađena i slika učinjena uljem na platnu. U 21 (70%) lokaciji nije postojao kip ili slika te svete (Bjelovar, Čakovec, Ćuntić, Đurđevac, Đurđenovac, Ilok, Karlovac, Koprivnica,

Osijek-Jug, Osijek-Tvrđa, Požega, Rijeka-Trsat, Slavonski Brod, Šarengrad, Špišić Bukovica, Vukovar, Vukovar-Borovo Naselje, Zagreb-Kaptol, Zagreb-Kozari Bok, Zagreb-Siget, Zagreb). Kipova najviše ima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, koja je duhovno i političkoorganizacijski bila povezana sa Srednjom Europom (Tablica 1) u kojoj je sveta Apolonija osobito štovana. Lik sv. Apolonije izrađivali su franjevački umjetnici slijedeći trag rimokatoličke ikonografije, a ponegdje su skulpturama pridodavali osebnost lokalnog umjetničkog izraza. Kipovi su načinjeni u drvu, polikromirani su i pretežito pozlaćeni, visine između 100 i 184 cm, potječu iz osamnaestoga stoljeća, a tek jedan iz dvadesetoga (Krapina). U novoizgrađenim crkvama nema lika sv. Apolonije. Kipovi su postavljeni na pokrajnim oltarima, osim u Cerniku gdje je lik sv. Apolonije na glavnom oltaru sv. Petra među pokrajnim kipovima (Slike 1-7).

Tablica 1. Lik sv. Apolonije u crkvama Franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda

Table 1. St. Apolonia's figure in churches of the Franciscan Province of St. Cyril and Methodius

Mjesto / Location	Crkva / Church	Oltar / Altar	Autor / Author	Godina izradbe / Year of production	Materijal / Material	Visina / Height
Cernik	Sv. Petra i Pavla / St. Peter & Paul	Glavni oltar sv. Pavla / Main altar of St. Peter	nepoznat / unknown	nepoznata / unknown	drvo polikromirano / wood polychromed	90 cm
Klanjec	Navještenja Marijina / Mary's Assumption	Srca Isusova / Sacred Heart	nepoznat / unknown	prva polovica 18. st. / First half of the 18th century	drvo polikromirano i pozlaćeno / wood polychromed and gold plated	100 cm
Krapina	Sv. Katarine / St. Catherine	Bl. Djevice Marije / Blessed Virgin Mary	Ferdinand Primoth	oko 1910. / around 1910	drvo polikromirano i pozlaćeno / wood polychromed and gold plated	130 cm
Našice	Sv. Antuna Padovanskog / St. Anthony of Padua	sv. Ivana Krstitelja / St. John the Baptist	osječki kipar Josip Gerup / Osijek sculptor Josip Gerup	oko 1745. / around 1745	drvo polikromirano i pozlaćeno / wood polychromed and gold plated	152 cm
Samobor	Uznesenje Bl. Djevice Marije / Assumption of the Blessed Virgin Mary	sv. Ivana Nepomuka / St. John the Nepomuk	Fra Dionizije Hoffer / Father Dionizije Hoffer	1734./35.	drvo polikromirano i pozlaćeno / wood polychromed and gold plated	135 cm
Varaždin	Sv. Ivana Krstitelja / St. John the Baptist	sv. Barbare / St. Barbara	Adam Rosenberg	1744.	drvo polikromirano i pozlaćeno / wood polychromed and gold plated	153 cm
Hrvatska Kostajnica*	Sv. Antuna / St. Anthony	sv. Barbare / St. Barbara	nepoznat / unknown	nepoznata / unknown	drvo / wood	106 cm
Kloštar Ivanić	Marijina Uznesenja / Mary's Assumption	sv. Barbare / St. Barbara	nepoznat / unknown	18. st. / 18th century	drvo polikromirano i pozlaćeno / wood polychromed and gold plated	133 cm
Kloštar Ivanić	Marijina Uznesenja / Mary's Assumption	oltarna slika / Altar painting	Ivan Bajer	19. st. / 19th century	ulje na platnu / oil on canvas	254x142 cm

* 1991. godine crkvu i kip uništila je srpska vojska / 1991 Church and statue destroyed by the Serbian Army

Slika 2. Samobor; Fra Dionizije Hoffer: drvo polikromirano i pozlačeno, izrađeno 1734/35 godine, visina 135 cm; franjevačka crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, oltar sv. Ivana Nepomuka

Figure 2. Samobor; Friar Dionizije Hoffer: wood, polychromed and gold plated. Produced in 1734/35, height 135 cm. Franciscan church, Assumption of the Blessed Virgin Mary. Altar of St. John (Nepomuka).

Slika 4. Našice; osječki kipar (Josip Gerup): drvo polikromirano i pozlačeno, visina 152 cm, franjevačka crkva Sv. Antuna Padovanskoga, oltar sv. Ivana Krstitelja

Figure 4. Našice; Osijek sculptor (Josip Gerup): wood, polychromed and gold plated. Height 152 cm, Franciscan church St. Anthony of Padua, Altar of St. John the Baptist.

Slika 3. Virovitica; anonimni kipar: drvo polikromirano i pozlačeno, visina 184 cm; franjevačka crkva Sv. Roka, oltar sv. Katarine (detalj)

Figure 3. Virovitica; anonymous sculptor: wood, polychromed and gold plated. Height 184 cm; Franciscan church St. Rocco, Altar of St. Catherine (detail).

Slika 5. Krapina; Ferdinand Primoth, tirolska radionica St. Ulrich Grödental, oko 1910., drvo polikromirano, detalj, crkva Sv. Katarine, oltar Blažene Djevice Marije

Figure 5. Krapina; Ferdinand Primoth, Tyrolean workshop St. Ulrich Grodental, Around 1910, wood, polychromed, (detail), St. Catherine's Church, Altar of the Blessed Virgin Mary.

Slika 6. *Varaždin; Ivan Adam Rosenberg, drvo polikromirano i pozlaćeno, visina 153 cm, franjevačka crkva Sv. Ivana Krstitelja, oltar sv. Barbare*

Figure 6. *Varaždin; Ivan Adam Rosenberg, wood, polychromed and gold plated. Height 153 cm, Franciscan Church of St. John the Baptist, Altar of St. Barbara.*

Slika 7. *Kloštar Ivanić; Ivan Bajer, 19. stoljeće, ulje na platnu, 254 x 142, detalj*

Figure 7. *Kloštar Ivanić; Ivan Bajer, 19th century, oil on canvas, 254x142 cm (detail).*

Rasprava

Zubobolja je vrlo neugodno iskustvo. Ona prati čovječanstvo od pamtvijeka i opisana je u mnogim medicinskim zapisima raznih civilizacija (10). Izvaditi zub u to je davno doba bio glavni terapijski

postupak da se čovjeka oslobodi od zubobolje, a bio je to bolan zahvat koji je kao i sama zubobolja bio i te kako znan cjelokupnom pučanstvu, neovisno o stališkoj razini. Zato je vađenje zubi, osim terapije, postalo činom represije i kažnjavanja svakoga tko bi se našao nasuprot onima koji su gospodarili životom i smrću svojih podanika ili neprijatelja. U povijesti kršćanstva poznate su strašne represije koje su pogani (Rimljani) provodili nad prvim sljedbenicima kršćanske vjere. Prema navodima aleksandrijskoga nadbiskupa sv. Dionizija takva je nesretna sudbina godine 249. u doba vladavine cara Filipa u Aleksandriji zadesila i vremešnu ženu po imenu Apolonija (7,8).

Ona se našla u vrtlogu nemira koji je završio progonom i u kojemu su pogubljeni mnogi kršćani. Prije nego što se sama bacila u plamen za nju priređene lomače, bila je mučena udarcima po licu i čupanjem zubi kliještima. Zbog bolnosti takva čina njezina je patnja stavljena na pijadestal stradanja i mučeničke smrti pa je sveta Apolonija postala simbolom patnje i zaštitnicom svih koji su utjehu i zagovor pred Bogom tražili za svoje nevolje u vezi sa zuboboljom. Zato u likovima i skulpturalnom prikazu njezina lika prevladava lijeva ruka u kojoj drži kliješta s izvađenim zubom. U desnoj ruci drži palminu granu koja je simbol neporočna života i apostolskoga rada vrijedna poštivanja i divljenja (8). Štovanje svete Apolonije proširilo se najprije na Istoku, a zatim i na Zapadu, pa su po Europi sagrađene mnoge crkve i kapele u čast te aleksandrijske mučenice (7,11). U nas se njezin kult znatnije širi tek od petnaestoga stoljeća, i to najprije u Istri gdje postoje i freske s njezinim likom iz toga razdoblja. Prvi pisani spomen svete Apolonije kao zaštitnice od zubobolje postoji u hrvatskom glagoljskom zubarskom tekstu iz godine 1528. poznatim pod nazivom Žgombićev zbornik (12).

Kipovi svete Apolonije u franjevačkoj ikonografiji slijede trag opće ikonografije rimokatoličke crkve, a plod su umjetničkoga stvaranja franjevaca kojih je red priznat po umjetničkoj i kulturnoj djelatnosti. Franjevci su u svojem stvaralaštvu oblikovali modele lokalnog umjetničkog izražaja u drvu (6). Raskoš ili skromnost nekoga lika bila je u jednu ruku odrazom gospodarskog stanja sredine u kojoj se je lik stvarao ali i kasnijih restauratorskih intervencija. Osim u svetištima franjevačkog reda, slike i kipove sv. Apolonije možemo naći u crkvama Sv.

Ivana i Sv. Katarine (isusovački red), u Čakovcu u crkvi Sv. Jurja, te kip u Lepoglavskom samostanu (pavlini red) (13).

Nazočnost svete Apolonije u franjevačkim svetištima (samostani, crkve) znak je snažnoga društvenog i političkog utjecaja u našim krajevima. To se očituje u činjenici da glavina skulptura i slika svete Apolonije postoji u svetištima sjeverozapadne Hrvatske, koja je sve do 1900. godine pripadala provincijama sv. Križa i sv. Ladislava a one su zemljopisno bile najbližima Srednjoj Europi.

Činjenica što u crkvama sagrađenim u ovome stoljeću gotovo nema likova svete Apolonije upućuje na to da tvorci svetišta i puk danas nemaju potrebu za duhovnom potporom u rješavanju problema zubobolje i sličnih tegoba jer te probleme danas rješava stomatološka služba sa svojim djelotvornim terapijskim mogućnostima. Međutim, sv. Apolonija se i dalje spominje kao zaštitnica zubara i stomatološke struke koja se ipak ne osjeća sve moćnom, pa kadkad postoji potreba i za duhovnom potporom u današnjem materijaliziranom svijetu. Sveta se Apolonija u današnjem civilizacijskom okružju spominje u povijesnom dijelu nastave studentima stomatologije, navodi se u stručnoj literaturi i prikazuje u obliku dijapozitiva ili suvenira na stručnim ili znanstvenim skupovima kao simbol neke duhovnosti, kao povijesni tradicionalizam ili suvenirski egzotika.

Devet skulptura i jedna slika u franjevačkim crkvama Provincije sv. Ćirila i Metoda smještenih na oltarima, pa čak i na glavnom oltaru, potvrđuje da je štovanje svete Apolonije trajno ukorijenjeno u duhovnoj tradiciji franjevačkog reda.

Zaključak

Postojanje umjetnina s likom svete Apolonije u deset (30%) franjevačkih crkava Provincije sv. Ćirila i Metoda u obliku oltarnih kipova i slika pokazuje da je njezino štovanje trajno ukorijenjeno u duhovnoj tradiciji franjevačkog reda. To je posljedica geopolitičke i duhovne povezanosti sa Srednjom Europom u kojoj se sveta Apolonija veoma štuje. To potkrjepljuje činjenica da glavina skulptura i slika postoji u svetištima sjeverozapadne Hrvatske koja je sve do 1900. godine pripadala Provincijama sv. Križa i sv. Ladislava, zemljopisno

najbližih Srednjoj Europi. S umjetničkoga motrišta one slijede baroknu umjetnost rimokatoličke Europe ugrađujući lokalne elemente u oblikovanju svojega umjetničkog izražaja.

Literatura:

1. VUKIČEVIĆ - SAMARDŽIJA D. Srednjovjekovna umjetnost u Franjevačkim samostanima koji su pripali provinciji Sv. Ćirila i Metoda . Umjetničko nasljeđe Hrvatske Franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda, Mir i Dobro. Galerija Klovićevi dvori, Zagreb 12. I - 23 IV 2000; Katalog izložbe, Varteks tiskara, Varaždin 1999:161-1717.
2. BELAJ V, MIRKOVIĆ M. Franjevci o pučka pobožnost. Mir i Dobro. Umjetničko nasljeđe Hrvatske Franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda, Galerija Klovićevi dvori Zagreb 12. I - 23 IV 2000; Katalog izložbe, Varteks tiskara, Varaždin 1999:151-58.
3. BELAJ V, DUDA B, HOŠKO E. Zatočenici gesla "Mir i dobro". Umjetničko nasljeđe Galerija Klovićevi dvori Zagreb 12. I - 23 IV 2000. Katalog izložbe, Varteks tiskara, Varaždin 1999:11-28.
4. BOZANIĆ J. Prvoslov. Mir i dobro. Umjetničko nasljeđe Hrvatske Franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda, Galerija Klovićevi dvori Zagreb 12. I - 23 IV 2000. Katalog izložbe, Varteks tiskara, Varaždin 1999.
5. BARIČEVIĆ D. Barokno kiparstvo. Mir i dobro. Umjetničko nasljeđe Hrvatske Franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb 12. I - 23 IV 2000. Katalog izložbe, Varteks tiskara, Varaždin 1999: 221-38.
6. MIRKOVIĆ M. Franjevačka ikonografija i ikonografija prostora str 133-148 Mir i Dobro. Umjetničko nasljeđe Hrvatske Franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb 12. I - 23 IV 2000; Katalog izložbe, Varteks tiskara, Varaždin 1999.
7. RING ME. Appolonia, Patron Saint of Dentists in Dentistry, an illustrated history. St Louis: Mosby Co 1985:51-3.
8. ANTOLOVIĆ J. Sveci katoličke crkve u Duhovni velikani. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove 1998: 124-5.
9. BROZ Ž. Adresar Hrvatske Franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda, Hrvatska franjevačka provincija Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb: Markulin Lukavec 2000: 20-44.
10. RING ME. Dentistry, an illustrated history. St Louis: Mosby Co 1985.
11. NEUMEISTER M. Anonimno: "Majolika-Teller mit der Heiligen Appolonia". Schweiz Monatschr Zahnmed 1999; 109:1358.
12. FATOVIĆ-FERENČIĆ S. D(ri)gl MA. Za zubi pomoć -odontološki tekstovi u hrvatskogalagoljskim rukopisima. Acta Stomat Croat 1997; 31: 229 - 36.
13. KAIĆ Z. Posvećeno trisdvadesetpetoj obljetnici oltarne pale svete Apolonije u akademskoj crkvi svete Katarine u Zagrebu. Acta Stomat Croat 2000; 34: 101-2.